

Brood, brood, hongersnood!

Het Delftse aardappeloproer van 1845

Kees van der Wiel

'Het Delftsche leven bruischt niet op de Delftsche straten,
Des winters is 't er stil, des zomers is 't er stom:
Doch daar gaat des te meer in Delftsche zielen om,'
dichtte de 19de-eeuwse Delftse vrijzinnig predikant P.A. de Genestet.¹
Op dinsdag 23 september 1845 verscheen een speciale editie van de
Delftsche Courant - normaal kwam de krant alleen op vrijdag uit - met het
volgende bericht:

'Gisteren avond omstreeks zeven ure, schoolde eene menigte, voor een goed gedeelte uit vrouwen en jongens bestaande, te zamen voor het huis van Hogendam, koopman in aardappelen, op de Verwersdijk, zich beklagende, dat hij den prijs zijner aardappelen zoude hebben opgeslagen; men begon aldaar, door het werpen van steenen, waaraan het meest de jongens handdadig waren, de glasruiten te verbrijzelen. Hetzelfde geschiedde vervolgens aan de winkels van onderscheidene kooplieden in grutterswaren en broodbakkers, onder welke die van Perk, Van Schaik, Engelbregt, Overvoorde, Smit, Nicola, Van der Hargh, Harting, Visser, en Van den Bogaert, alsmede Van Baarschot, koopman in aardappelen, het meeste te lijden hebben gehad, zodat bij sommigen niet alleen de glasruiten, maar zelfs het houtwerk van der ramen en blinden vernield werd.

De volkshoop was allengs in getal en gewelddadigheid toegenomen. Doch niet alleen de kooplieden in levensmiddelen stonden aan deze blinde woede ten prooi, ook het lokaal der Koninklijke Akademie, het huis van den Burgemeester en die van andere ingezetenen werden evenzeer beschadigd, en zulks geschiedde zoo het schijnt gelijktijdig op verschillende plaatsen der stad. Daaraan is het wellicht toe te schrijven, dat de Politie, ofschoon van den aanvang af met allen ijver werkzaam, weinig of niets heeft kunnen doen om het kwaad te keer te gaan, tot dat sterke patrouilles grenadiers de stad in alle rigtingen hebben doorkruist, en, door een detachement kavallerie ondersteund, langzamerhand de rust hebben hersteld, nadat eenige der belhamels ter beschikking van den regter in verzekerde bewaring zijn genomen.'

De gebeurtenissen op die maandag de 22e kwamen min of meer als een donderslag bij heldere hemel. In de 17de en 18de eeuw waren dergelijke voedselrellen wel vaker in de stad voorgekomen, maar de 19de eeuw was op dit gebied nog zonder precedent. Maar niet alleen in Delft, ook in enkele andere steden was het onrustig. Vrijdag 19 september waren er relletjes uitgebroken in Leiden waarbij van enkele grutters prijsverlaging werd geëist, zaterdag en zondag gebeurde hetzelfde in een paar straten in Den Haag. Daarbij sneuvelden enkele ruiten. En maandagavond was het behalve in Delft, ook onrustig in Haarlem. Overal werden militairen ingezet om de onrust de kop in te drukken, maar in omvang en aggressiviteit spande het oproer in Delft wel de kroon. Nergens was het tot plundering en vernieling op dergelijke schaal gekomen.²

Oorzaak van de rellen was de algemene prijsopdrijving van levensmiddelen, nadat duidelijk was geworden dat de nieuwe oogst van aardappelen zwaar was aangetast door aardappelziekte.

Aardappelen werden eind augustus in korte tijd tweemaal zo duur: 14 augustus werden ze in Delft nog aangevoerd voor de normale prijs van f 2,70 per mud, veertien dagen later kostten ze f 5,50 per mud. De graanprijzen werden daardoor ook meegetrokken: tarwe, dat het gehele jaar door 7 tot 8 gulden per mud had gekost, kostte op 18 september al f 10,10 en rogge f 8,25 per mud in plaats van ongeveer zes gulden, zo blijkt uit de opgaven van de wekelijkse marktprijzen in de *Delftsche Courant*. Ook boekweit en grutten, eveneens veel gegeten volksvoedsel, werden van augustus op september ongeveer anderhalf keer zo duur.

Dit waren de inkooprijzen van de winkeliers en bakkers; de verkooprijzen stegen misschien iets later, maar waarschijnlijk wel iets meer. Het is opmerkelijk dat de woede van het volk zich vooral richtte op bakkers en grutters, meer nog dan aardappelhandelaren.

Voor brood golden door het stadsbestuur vastgestelde officiële maximumprijzen, de zogenaamde 'broodzetting'. Die prijzen stonden tot 17 augustus 1845 al anderhalf jaar op hetzelfde peil: 27 cent voor een pond (= hedendaagse kilo) wit brood. Bruinbrood kostte 24 cent per kilo, ongebuild tarwebrood 19 cent en roggebrood - het armenbrood - 10 cent per kilo. 1 juni 1845 werd voor roggebrood een eerste prijsverhoging toegestaan. Het ging van 10 naar 11 cent. Op 17 augustus, bij het begin van de aardappelschaarste, mochten alle soorten brood één cent duurder worden, en 21 september, aan de vooravond van de rellen, nogmaals. Roggebrood kostte op de dag van het oproer dus 30 procent meer dan enkele maanden daarvoor, en die prijsstijging was relatief veel groter dan van de luxere soorten brood.³

Bovendien is de vraag in hoeverre aan die maximumprijzen in die dagen de hand werd gehouden, want de controle leek niet al te fel. Dat werd na de rellen wel anders: verscheidene bakkers werden sindsdien veroordeeld omdat ze met het gewicht van de broden hadden geknoeid.⁴ Toevallig had de gemeenteraad de middag voor de rellen nog vergaderd en bij die gelegenheid een rondschriften van de gouverneur van de provincie besproken over 'het nemen van maatregelen ter voorziening in het gemis aan aardappelen'. De gedachte aardappelen of andere levensmiddelen voor rekening van de stad in te kopen en tegen gereduceerde prijzen aan behoeftigen ter beschikking te stellen werd afgewezen. Zoiets zou alleen maar de prijzen opjagen en de middenstand benadeln. De raad besloot te volstaan met het uittrekken van achtduizend gulden voor de jaarlijkse soepuitdeling in de winter en het tijdelijk opschorten van de stedelijke opcenten op de belasting op roggemeel per 15 oktober.

Na de rellen besloten B&W haastig de belastingverlaging op rogge nog diezelfde week te laten ingaan, zodat de laatste cent opslag op het roggebrood weer ongedaan gemaakt kon worden. De soepuitdeling (meestal bonen- of erwtensoep) zou die winter ook een maand vroeger beginnen dan gewoonlijk: de uitdeling zou per 1 november aanvangen en de belangstellenden konden zich daarvoor al op 6 en 7 oktober laten inschrijven, zo werd aangekondigd.

Ordemaatregelen

Voor het overige besloot het stadsbestuur bij alle bakkers en grutters onmiddellijk twee grenadiers in de winkel te plaatsen 'ter voorkoming dat geen brood of grutten als andersints zonder betaling gevorderd wordt'.⁵ Ook elders was volop militair vertoon in de stad, 'zowel patrouilles te voet als te paard', en gold een samscholingverbod voor meer dan vier personen. Verscheidene gebouwen werden onder voortdurende bewaking gesteld, waaronder het stadhuis en het kantoor der Rijksbelastingen. Enkele dagen later kreeg het stadsbestuur bovendien van de minister van Oorlog het aanbod om twee kanonnen van zes pond op het marktplein te plaatsen. Dit geschut behoefde niet meer in actie te komen. Het college van B&W dat in die week tweemaal daags vergaderde, kon elke bijeenkomst opgelucht vaststellen 'dat alles rustig is in de stad'. Daarvan werd elke keer onverwijld bericht gezonden aan de gouverneur. Enige opschudding ontstond er zaterdag toen de commandant van de hoofdwacht 's ochtends vroeg een stuk papier ontdekte op een lantaarnpaal op het midden van het marktplein, waarop stond:

'dat het brood moest afslaan, de belastingen verminderd of de stad in brand gestoken en zeker iemand aan stukken zou worden gehakt'. Het werd in snippers aan de autoriteiten getoond, want het bleek moeilijk los te krijgen. Het stadsbestuur nam onmiddellijk nieuwe maatregelen: de commissaris van politie kreeg opdracht gedurende het weekend de sluitingstijden van de herbergen scherp in de gaten te houden.⁶ De *Delftsche Courant* deed op haar manier haar best om de gemoederen te bedaren: bij het ter perse gaan van de speciale oproer-editie was toevallig juist het verslag gereed van de weldaden van de Commissie voor Werk en Verdiensten voor den Behoeftigen Ambachtsman. Tijdens de vorige, uitzonderlijk strenge, winter had deze commissie onder de burgerij geld ingezameld om een deel van de stadswallen bij de Oostpoort te laten afgraven en daar een plantsoen aan te leggen. Daarmee had zij een honderdtal werkloze vaders van meer dan drie kinderen aan wat broodnodige inkomsten geholpen. Het project was zo'n succes geworden dat de initiatiefnemers voornemens waren het de komende winter voort te zetten. De gelegenheid werd nu aangegrepen om tot nieuwe giften op te wekken.

Drie weken later wijdde de krant een redactionele bespiegeling aan de beschuldigingen van **woekerwinsten** (vet gedrukt) door grutters en winkeliers in levensmiddelen, waarin 'velen behagen schijnen te scheppen'. Zulke beschuldigingen waren, volgens de krant, volstrekt bezijden de waarheid. Integendeel, er waren zelfs handelaren die hun waren beneden de inkoopprijs van de hand deden. De informatie voor het artikel was afkomstig van een pleitnota die de door het oproer getroffen handelaren aan B. en W. hadden gestuurd om hun straatje schoon te vegen en een vergoeding te claimen voor de geleden schade. Noch B&W, noch de raad achtten het echter raadzaam op die claims in te gaan. Om toch een gebaar te maken besloten B&W de plaatselijke krant de opdracht te geven een artikel te plaatsen op basis van de aangedragen informatie (zo ging dat toen kennelijk).⁷

Belastingen

Dat het kantoor van de Ontvanger der Rijksbelastingen ook tot de panden behoorde die zorgvuldig werden bewaakt, was niet toevallig. Incidenten bij de belastingheffing hadden reeds in het voorafgaande jaar tot ernstige spanningen geleid. Zo meldde de gouverneur van de provincie in zijn jaarverslag aan de Koning over 1844: 'De invordering der belastingen gaat vrij geregeld, nochtans gaat die der personele belasting hier en daar met zwarigheden gepaard en schijnt deze belasting meer en

meer moeilijkheid in de inning te ontmoeten [...] Mijne tusschenkomst is noodig geweest, om eene al te strenge invordering dier belasting in de stad Delft te temperen ten einde onlusten of ongenoegen en klagten tegen de regering voor te komen, zijnde aldaar gedurende de maand December, op eenen tijd, dat door felle vorst alle verdiensten nagenoeg stil stonden, door de administratie bij verschillende schamele ingezetenen executoriaal arrest op hun onbeduidend mobilair geleghd, waardoor eene spanning en opgewondenheid was ontstaan, welke verdere vervolging tot opschudding had kunnen aanleiding geven.⁸

Ook de verhoging van de accijns op geslacht, die de vleesprijzen verhoogde, was niet best gevallen. De zwaarte lokte uit tot illegaal slachten. Twee dagen voor het oproer, op 20 september, was daarover nog een rel geweest op de Gasthuislaan, waar de 38-jarige Jan Staalman, sjouwer en koedrijver belastingambtenaren 'onder onbeschofte brutaliteiten en vervloekingen' de toegang had geweigerd toen ze kwamen controleren op illegaal slachten.⁹ Een delict, waarvoor de man al eerder met de justitie in aanraking was geweest. Vlees eten kon een groot deel van de bevolking zich niet dagelijks permitteren. Toch was het in arme huishoudens niet ongebruikelijk voor een paar centen een big te kopen, met afval vet te mesten en deze wandelende spaarpot bij het aanbreken van de winter te slachten. De kosten van de accijns waren echter zo hoog dat ze vaak al een derde van het vlees kwijt waren om de belasting te vergoeden.

Een maand na de rellen, 24 oktober, werden de bijzondere ordemaatregelen ingetrokken, al hield het garnizoen nog een piket van 24 man ter beschikking van de Commissaris van Politie. Toen alles achter de rug was, besloten de agenten C.J. Capelle, N. van Eijnsden en P. Metzelaen de stoute schoenen aan te trekken en, in verband met de dure tijden, opslag te vragen van hun jaarwedde van 300 naar 350 gulden.¹⁰ Een gedurfd voorstel, want het optreden van de politie in de recente troebelen werd niet alom bewonderd. Aangevallen handelaren hadden zich beklaagd over de trage bijstand, en de burgemeester had in de raad kritische vragen hierover niet resoluut van de hand gewezen. Hij had beloofd commissaris mr. A.G. Tegel nader rapport te vragen, die daarop wrevelig, maar weinig inhoudelijk had gereageerd.¹¹

Misschien was de gedachte dat de politie elders sneller en adequater was opgetreden niet geheel ongegrond, al kan men zich afvragen wat er viel uit te richten met een corps van vier agenten op 17.000 inwoners. Waarschijnlijk werd de twijfel over het optreden ook gevoed door de wetenschap dat de commissaris en zijn politiecorps al eerder in opspraak waren geweest.

In 1842 had namelijk de minister van Justitie, Van Hall, aan de gouver-

neur van de provincie, medegedeeld dat hij zich zorgen maakte over de toestand van het Delftse politiewezen. Hij had vernomen dat in Delft een bekende moordenaar verbleef, die bij verstek veroordeeld was en aldaar door de politie ongemoeid werd gelaten. De man zou er wonen 'met vrouw en jaarlijks toenemend kroost, drijft er sluikehandel en is veeleer een schrik voor de politie dan deze voor hem'.¹² De minister had het toen hoog tijd geacht dat de commissaris, die meer tijd in de residentie doorbracht dan op zijn post, ernstig over zijn plichtsverzuim zou worden onderhouden en dat de dienstdoende agenten zouden worden vervangen door betere krachten, zodat in Delft niet langer 'zoo schandelijk de spot zou worden gedreven met de openbare magt'. Het gevolg was geweest dat na veel vijven en zessen de agenten ontslagen waren en vervangen door vier nieuwe, die in het vervolg een uniform moesten dragen en hun schamele beloning niet meer mochten aanvullen door te leuren met almanakken en nieuwjaarswensen. Alleen de commissaris was blijven zitten, omdat de burgemeester niet bereid was deze held uit de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgen te laten vallen, tenzij hem een betere baan in het vooruitzicht werd gesteld. Dit ondanks zijn 'gebrek aan moreel overwicht op de ingezetenen', zoals de burgemeester erkende.

Armenkerk

Op de bewuste avond van het oproer, 22 september 1845, vergaderde ook de kerkeraad van de Hervormde Kerk. De vergadering was al eerder belegd. Ter tafel kwam een voorstel 'tot oprichting eener afzonderlijke godsdienstoefening voor behoeftigen', in navolging van soortgelijke activiteiten elders (onder andere in Rotterdam). In hoeverre het idee die avond als een *deus ex machina* in de vergadering kwam, is niet helemaal duidelijk. In ieder geval kreeg het onder de toenmalige omstandigheden vleugels. Het voorstel hield in om in de statige Oude Kerk een apart spreekgestoelte en banken te plaatsen waar elke zondag een speciale dienst gehouden zou kunnen worden voor de bedeelden van de Kamer van Charitaten (de stedelijke armenzorginstelling, waarin ook de hervormde diaconie vertegenwoordigd was). Bij de organisatie zouden ook de regenten van de Kamer worden betrokken, zodat zij hun 'vermogen-den invloed' zouden kunnen aanwenden om één en ander tot een succes te maken.¹³

'Het is overbodig U te herinneren, welk eene schare van armen zich aan de gewone zamenkomsten der Gemeente onttrekt. Zijn er loffelijke uitzonderingen met blijdschap op te merken, verre de meesten verschijnen

De eerste Dienst in de Kerk in de Schoolsteeg, hoofdzakelijk bestemd voor de Bedeelden der Kamer van Charitaten, zal plaats hebben op Zondag 9 Mei 1847, des namiddags ten half drie ure, en vervolgens elken Zondag op hetzelfde uur. De Regenten van genoemde Kamer vleijen zich, dat de kennisgeving hiervan zal voldoende zijn, om de Bedeelden en hunne huisgezinnen tot eene getrouwe bijwoning van de Diensten in voorschrevene Kerk op te wekken, zonder dat men zal behoeven bedacht te zijn op middelen, om die Bedeelden meer opzettelijk tot de vervulling hunner pligten ten deze te bepalen; van wege Regenten der Kamer van Charitaten zal een oplettend toezigt worden gehouden, of de Bedeelden hierin aan eene billijke verwachting beantwoorden.

Briefje, zoals dat aan de bedeelden van de Kamer van Charitaten werd uitgereikt ter gelegenheid van de opening van de 'Armenkerk' (GAD, Archief N.H. Kerkeraad Delft, nr. 33)

zelden, velen nimmer in het Huis des Heeren. Zij zijn daardoor vreemd aan de Gemeente of stellen op haar lidmaatschap voor zich zelven en voor de hunnen weinig prijs. De ondervinding leert het met treurige kracht, welke jammerlijke gevolgen deze nalatigheid met zich voert. Wij wenschen, zoo veel in ons is, dit kwaad te stuiten, velen tot de gemeenschappelijke verheerlijking van God en den Zaligmaker terug te brengen, door allen de gelegenheid daartoe gemakkelijk en uitlokkend te maken, althans aan allen het voorwendsel te ontnemen, dat zij, met hunne schamele kleeding niet durven noch kunnen opgaan ter aanbidding en zich neerzetten in de rijen der meer goeuden. Er is wel geen ander middel om deze en dergelijke hindernissen weg te nemen dan de oprichting eener armenkerk', schreef de kerkeraad aan de Kamer van Charitaten.¹⁴

De regenten van de armenkamer reageerden welwillend, maar het college van kerkvoogden, de notabelen die de fondsen en gebouwen van de kerk beheerden, had ernstige bedenkingen tegen de voorgestelde plek in het koor. Dat college dacht eerder aan een hoekje in de noordbeuk.¹⁵

Na een indringend gesprek kwamen de heren predikanten en kerkvoogden tenslotte tot de conclusie dat zoiets weinig inspirerend zou werken en dat de zaak grootser moest worden aangepakt: er moest maar een heel aparte nieuwe kerk komen voor de armen. Vlak voor Kerst kregen de gelovigen deze blijde boodschap - tevens de eerste oproep tot milde giften: 'Immers, Gij betoondet U altijd overvloedig in de liefde en inzonderheid gaaft gij mild en ruim ter voorziening in de stoffelijke of tijde-

lijke behoeften onzer Armen. Gij zult ook nu wederom een offer brengen willen om derzelver geestelijke of eeuwige belangen te helpen bevorderen; te meer, daar gij met ons en met de Armen, ook voor de algemeene rust der maatschappij, daarin een gelijk belang hebt; want indien tot behoud dier rust eenig middel heilzaam medewerken kan, dan zal het bij de toenemende bevolking en armoede, zeer zeker de vermeerderde en verbeterde zedelijke en godsdienstige opleiding der groote menigte wezen, welke met de eerste eenen gelijken gang houden moet, om ons eene stille en vreedzame inwoning te waarborgen'. De oproep eindigde met de hoop dat door het stichten van een apart kerkgebouw voor de armen 'wij ons opnieuw vereenigen in den geest, den geest der Christelijke liefde.'¹⁶

De actie had in eerste instantie matig succes. Ongeveer een derde van de lidmaten (571) reageerde, en tekende gezamenlijk in voor een bedrag van 4837 gulden, iets minder dan de helft van wat nodig was.¹⁷ Waar de nieuwe kerk moest komen te staan, was overigens nog niet duidelijk. Na 'vele pogingen' kwamen de kerkvoogden uiteindelijk op 12 februari bij de Kamer van Charitaten met het verzoek een deel van haar grond af te staan aan de zuidzijde van de Schoolstraat, op de hoek van de huidige Phoenixstraat, waar ooit het in 1811 gesloopte oudeliedentehuis had gestaan. Dertig jaar later zou een onderzoek uitwijzen dat niet de Kamer, maar de gemeente Delft juridisch eigenaar was van deze grond.¹⁸

Daar de eerste inschrijving niet 'tot de gewenschte hoogte geklommen' was, besloot de kerk een tweede opwekking te sturen, waarin ze nogmaals haar zorg uitsprak dat 'in vele huisgezinnen niemand de prediking des Evangelies hoort, ja!, dat uit gansche buurten slechts enkelen zich kerkwaarts begeven.' En 'hoe in die kringen, als jaren bij jaren, de ene dag den anderen is gelijk geweest, eene onkunde heerscht, die verbaast; eene verwildering, die diep bedroeft.'¹⁹

Op 10 juni 1846 werd het kerkgebouw met 700 zitplaatsen aanbesteed voor 11.500 gulden. Op 27 maart 1847 mocht de burgerij het bezichtigen en kon zij nogmaals een duit in het zakje doen. De eerste dienst voor de armen was op 9 mei 1847. De Kamer van Charitaten had om 'haare moreele invloed aan te wenden' onder de bedeelden briefjes uitgereikt met de volgende tekst: 'De Regenten van genoemde Kamer vleijen zich, dat de kennisgeving hiervan zal voldoende zijn, om de Bedeelden en hunne huisgezinnen tot eene getrouwe bijwoning van de Diensten in voorschrevene Kerk op te wekken, zonder dat men zal behoeven bedacht te zijn op middelen, om die Bedeelden meer opzettelijk tot de vervulling hunner pligten ten deze te bepalen; van wege Regenten der Kamer van Charitaten zal oplettend toezigt worden gehouden, of de

Bedeelden hierin aan eene billijke verwachting beantwoorden.²⁰ Zes weken duurde deze vriendelijke houding. Toen stelde de president van de Kamer vast dat de opkomst 'zeer in het ooglopend verminderd was' en vroeg zijn mederegenten of het geen goed idee zou zijn: 'om de bedeelden van kaartjes te voorzien, met den stempel der Kamer van Charitaten om bij het inkomen der Kerk uit te reiken, ten einde die bij het afhalen hunner wekelijksche bedeling in te leveren'. Dat voorstel werd met algemene stemmen aangenomen.²¹

De naam 'Armenkerk' heeft overigens nooit ingang gevonden in Delft. Eigenlijk al sinds de ingebruikneming raakte de kerk ingeburgerd als de 'Schoolstraatkerk'.

Het proces

Precies een jaar na het oproer, op 24 september 1846 kwam het tot een omstreden proces tegen de arrestanten van de rellen in Delft en Den Haag. De zaak droeg een sterk politiek karakter. Justitie had zich namelijk beijverd om een aantal schrijvers, uitgevers en drukkers van zogenaamde miniatuur-couranten of politieke pamfletten - genaamd *De Ooyevaar*, *De Haagsche Miniatuur Nieuwsbode*, *De Vaderlander* en *De Ontwaakte Leeuw* - aan te wijzen als de aanstichters en de ware schuldigen van het oproer. Dat was voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* reden het proces met argusogen te volgen. Deze liberale krant beschouwde deze gerechtelijke activiteiten als een aanval op de vrijheid van drukpers. Zij deed vrijwel woordelijk verslag van de zittingen en trok daarvoor vele strekkende meters krantepapier uit.²² Uit de daarin geciteerde getuigenverhoren kunnen we over de toedracht van de rellen in Delft nog vele gedetailleerde bijzonderheden vernemen. Zo verklaarde grutter J. Smits Pz. onder meer dat hij die maandagavond omstreeks acht uur gewaarschuwd werd dat er 'een groote menigte volks razende en tierende op zijn huis (aan de Geer) aankwam, waarop hij het geraden heeft geoordeeld de deuren, alsmede de blinden voor de ramen van zijnen winkel te sluiten; dat slechts even daarna de volksmenigte voor zijn huis is aangekomen en alle zijne glasruiten met zooveel geweld en onstuimigheid heeft ingeworpen, dat de blinden voor de deur aan stukken naar beneden zijn gevallen'. Toen de menigte na tussenkomst van de militairen was verdwenen, merkte hij dat één van de verdachten de sleutel van zijn deur achterover had gedrukt. Deze kwam hem later terugbrengen, maar eiste in ruil daarvoor geld. Hij gaf hem tien cent. Later kwam de man nog eens terug en eiste gort en paardebonen, waarvan hij twee kop zou hebben gegeven.

Het verhaal werd door verschillende getuigen bevestigd. Eén van hen vertelde dat hij uit nieuwsgierigheid was komen kijken en had gezien 'dat eenige vrouwen flesschen met jenever bij zich hadden, waaruit zij volle bierglazen inschonken en uitdeelden, om het gepeupel aan te zetten.' Bakker F. Smit verklaarde dat hij had geprobeerd plundering af te kopen door al het brood wat hij in huis had op straat uit te delen, maar dat niettemin enkele ruiten en horren aan diggelen waren gegaan. Fors uit de hand gelopen was tenslotte wat er gebeurde bij winkelierster Van Baarschot op de hoek van de Verwersdijk en de Van der Mastenstraat, die aardappelen verkocht, maar ook kruidenierswaren en breinaalden. Ook daar gingen de ruiten eraan en werden de blinden en de kruishouten verbrijzeld met een koperen gordijnroede uit de winkel. Binnen haalden enkele lieden de centenbak leeg en smeten goederen op straat, waar ze door de menigte werden opgeraapt. Zes weken na het oproer bood zij via een advertentie in de *Delftsche Courant* weer een 'Puik van Aardappelen' aan uit het Koninkrijk Pruisen.

Bakker J. van den Boogerd had zich met vrouw, kind en dienstmeid verstoppt in de bakkerij toen om een uur of tien zijn ruiten en blinden aan de beurt waren. Een aantal jongens klom zijn winkel binnen en nam 46 roggebroden mee. Buiten had iemand, 'gekleed in een vuil grijs buis en lompen', de broden aangepakt en onder de uitroep 'Brood, brood, hongersnood!' aan het volk uitgedeeld. Juist toen de jongens naar de centenlade wilden grijpen, kregen ze de waarschuwing: 'Daar komt de wacht aan.' Fabrikant P.E. van der Mandele, die aan de overkant woonde, was naar buiten gekomen om te kijken of hij iemand kon herkennen. Hij wist een van de verdachten aan te wijzen als de man die het brood uitdeelde. Opmerkelijk was zijn verklaring dat er twee 'welgeklede' heren tussen het gepeupel zouden hebben gestaan, die hem vroegen 'of hij er ook bij hoorde' en hem aanrieden zich te verwijderen. Deze verklaring leek aan te sluiten op het verhaal van een van de verdachten die beweerde dat hij niets gedaan had, maar wel 'van de heeren die geld uitdeelden, ook geld ontvangen te hebben, omdat anderen dat ook aannamen.' Een andere verdachte zou voor het huis van grutter Engelbregt aan het Oosteinde geroepen hebben 'Wie geeft mij een stuiver? Dan sla ik de ruiten in' en vervolgens zijn klomp door de ramen gegooid te hebben.

Een concreet verband tussen het oproer en de genoemde blaadjes viel evenwel niet te bewijzen. Ook politiecommissaris Tegel kon op dit punt eigenlijk alleen maar ontlastende verklaringen afleggen. Hij had de gedagvaarde schrijvers Meeter en De Haas nooit in Delft gezien en verklaarde ervan uit te gaan dat 'de ongeregelde heden niet van hunnent-

wege zijn veroorzaakt of aangezet', aangezien ze volgens hem op meerdere plaatsen in de stad tegelijkertijd waren uitgebroken. Het enige wat hij tegen de 'Ooievaars en miniatuurbodes' kon inbrengen, was dat zij vrij algemeen gelezen werden en dat hij ze 'voor heel schadelijk' hield. Het blad *De Ontwaakte Leeuw* had hij niet gesignaleerd. Dat laatste was ook niet mogelijk, want dat blad beschreef het oproer en kon dus pas nadien zijn verschenen, maakte de schrijver Eillert Meeter de rechter duidelijk.

Het resultaat van de rechtszaak was dat de schrijvers, drukkers en uitgevers, allen Hagenaars, bij gebrek aan bewijs op 15 oktober 1846 werden vrijgesproken. Volgens Meeter zou het proces zo lang op zich hebben laten wachten, omdat Justitie de zaak opzettelijk zou hebben gerekt, toen haar duidelijk werd dat er geen eer aan de zaak viel te behalen, schrijft hij in zijn memoires *Holland, Kranten, Kerkers en Koningen*.²³ Zo kon zij haar afgang nog even uitstellen en bovendien een aantal lastposten zo lang mogelijk buiten spel zetten. Ook tegen de andere Haagse arrestanten kon weinig worden bewezen: één werd vrijgesproken en de twee anderen kregen lichte straffen.

De Delftenaren werden echter allen zwaar gestraft. De vier volwassen mannen (D. Elferink, A. Schonnenburg, M. Luureman en J. 't Hoen) werden wegens plundering en vernieling veroordeeld tot tepronkstelling, alsmede 5 tot 7 jaar cel en honderd gulden boete. Drie jongens (J. Bauer, N. Ooykaas en P. Goeyer) kregen 20 maanden tot 3 jaar cel en honderd gulden boete.

De enige vrouwelijke verdachte, Maria van den Hoogen, werd ondanks 'harer jeugdige jaren' veroordeeld tot vier jaar cel en honderdvijftig gulden boete, wegens haar vooraanstaande rol in de gewelddadige plundering van de winkel van vrouw Van Baarschot en het ingooien van ruiten bij grutter A. Perk.

Noten

ARA = Algemeen Rijksarchief, Den Haag

GAD = Gemeentearchief Delft

1. P.A. de Genestet in *De Mailbrief* uit november 1858, zie De Genestet, *Complete gedichten*, uitgegeven door H.L. Oort, Amsterdam 1910, blz. 231.
2. Berichten uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in de week van 22 tot 28 september 1845.
3. GAD, Stadsarchief afd. I nr. 980, Broodzettingsregister 1640-1849.
4. Op 25 oktober 1845 werd bakker J.J. van der Struif op de Molslaan veroor-

- deeld door het kantongerecht; 25 november H.J. Vaders op het Vrouwjutteland en in 1846 bakker Stello aan de Oostvest en bakker Köhler op de Gasthuislaan. ARA, Kantongerecht Delft, Vonnissen 1845/1846.
5. GAD, Notulen B&W, 23 september 1845, vergadering 5 uur 's middags.
 6. GAD, Notulen B&W 27 september 1845.
 7. GAD, Notulen B&W 10 oktober 1845.
 8. *Rapporten van de Gouverneurs in de Provinciën 1840-49 III*, uitgegeven door A.J.C. Rüter, Utrecht 1950, blz. 177, Rapport 369 van 31 maart 1845.
 9. ARA, Arrondissementsrechtbank 's Gravenhage, Vonnissen 327 en 328 van 18 december 1845.
 10. GAD, Notulen B&W 28 november 1845.
 11. GAD, Bijlage N862/863 bij notulen B&W 17 oktober 1845.
 12. Zie J. Rogier, 'Politie in de vorige eeuw', in *Het Binnenhof* van 2 juni 1959.
 13. GAD, Archief van de Kerkeraad van de Hervormde Gemeente, Notulen van de Kerkeraad 22 september 1845.
 14. GAD, Archief van de Kamer van Charitate, bijlage bij de notulen: brief van de kerkeraad d.d. 1 oktober 1845.
 15. GAD, Archief van de Kerkeraad van de Hervormde Gemeente, no. 33, Stukken betreffende de Armenkerk.
 16. GAD, Archief van de Kerkvoogdij der Hervormde Gemeente, bijlage no. 553 bij de notulen van 1845, Gedrukte brief aan de Gemeenteleden d.d. 3 december 1845.
 17. GAD, Archief van de Kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente, bijlage bij de notulen van 1845, Intekenbiljetten van de inzameling ten bate van de Armenkerk.
 18. Zie D.P. Oosterbaan in het *Nieuwsbulletin van de Koninklijke Oudheidkundige Bond*, 1966.
 19. GAD, Archief van de Kerkeraad van de Hervormde Gemeente, no. 33, Stukken betreffende de Armenkerk.
 20. GAD, Archief van de Kerkeraad van de Hervormde Gemeente no. 33, Stukken betreffende de Armenkerk.
 21. GAD, Archief van de Kamer van Charitate, notulen 16 juni 1847.
 22. *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 24 september tot en met 15 oktober 1846.
 23. E. Meeter, *Kranten, Kerkers en Koningen, Nederlandse uitgave*. - Amsterdam, 1966, blz. 249 (Oorspronkelijk gepubliceerd in het Engels in 1857 onder de titel: *Holland, Its Institutions, Its Press, Kings and Prisons*)